

I. С. ЗУБАЧОВА

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ СУДУ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ

Освіщатимуться вопросы возникновения и становления института суда присяжных. Анализируется зарубежный опыт функционирования данного института. Исследуются проблемы восприятия суда присяжных обществом.

There are the questions, which are bounded with the history of appearance and formation of the jury and also analyses foreign knowledge functioning of given institution in this article. Special attention is given to the research of the problem of perception the jury by society.

Нині серед науковців точиться дискусії щодо принципу безпосередньої участі народу в здійсненні правосуддя через народних засідателів та присяжних, що закріплений у статті 124 Конституції України. На даний момент інститут суду присяжних не функціонує, крім того, не прослідовується жодних тенденцій його подальшого запровадження в майбутньому. Це можна пояснити тим, що, по-перше, судовій реформі, що розпочалася на початку 1990-х років, не були притаманні такі риси, як послідовність та системність, по-друге, чимало юристів та майже всі професійні судді не сприймають ідею залучення до процесу відправлення правосуддя інституту суду присяжних, по-третє, відомо, що основовою здійснення суспільних відносин громадянами є норми права, моралі, культури, релігії, етики, але, на жаль, в нашій державі громадяни керуються лише нормами права, в той час як інші норми поведінки для багатьох громадян неприйнятні.

На мою думку, ґрутовний аналіз досвіду існування інституту суду присяжних може стати допоміжним елементом вирішення проблеми запровадження даного інституту в Україні.

Інститут суду присяжних ефективно функціонує в багатьох країнах. Відомі дві моделі суду присяжних – англо-американська (класична) та європейська, чи суд з розширеною колегією народних засідателів. Перша модель передбачає, що суд присяжних самостійно, без участі професійного судді вирішує питання про винуватість чи невинуватість підсудного, яке є обов’язковим для судді. Англо-американська модель збереглась у США, Великобританії, Іспанії, Бельгії, Австрії, Норвегії, Швейцарії. Друга модель об’єднує професійних та непрофесійних суддів у єдину колегію для спільного вирішення питання факту та призначення. Непрофесійних суддів називають «шеффени», що з німецької мови перекладається як «член суду», «засідатель». Така модель ім'яє в таких країнах Європи, як Фінляндія, Греція та багатьох інших¹. ФРН, Італія, Данія, Франція, Швеція визнаються країнами, де діють суди присяжних, але останні беруть участь у судочинстві як шеффени. Так, у ФРН в місцевих судах справи про дрібні злочини розглядаються суддею одноособово або двома суддями разом з двома шеффенами.

В окружних судах справи про тяжкі злочини розглядаються трьома суддями і двома шеффеєнами. Шеффеєни мають повноваження, аналогічні присяжним, але рішення приймають разом з професійними суддями².

Деякі науковці вважають, що історія виникнення суду присяжних сягає періоду судових реформ 829 р. н.е. у Франції, під час правління короля Луї Піруса. Згодом Англія перейняла цей досвід Франції після вторгнення норманів у 1066 р.

Що ж до України, то суд присяжних завжди посідав важке місце в її судової системі. Так, починаючи з раннього середньовіччя люди, які завдяки своїм високим моральним якостям користувалися найбільшим авторитетом серед населення, а також вільно володіли нормами звичаєвого права, вирішували кримінальні та цивільні справи, які характеризувалися підвищеним ступенем суспільної небезпеки. Такий вид відправлення судочинства було закріплено у нормативно-правовому акті «Руська правда»³. Суд громади отримав назву суд копи, чи верний суд, а згодом, у литовсько-польський період, відповідно до Литовського Статуту був переіменований у копний суд⁴, який наприкінці XVIII ст. припинив своє існування⁵.

Наступний період розвитку суду присяжних в Україні нерозривно пов'язаний з реформою російської судової системи, яка тривала протягом 1860-х років. Наслідком запровадження радикальних змін у державі стало послаблення авторитету органів державної влади. У свою чергу, такі зміни у системі чинного законодавства Росії були здійснені через поразку Російської імперії в Кримській війні 1853–1856 рр. Саме державний механізм Росії, що перебував у кризовому стані став поштовхом для запровадження радикальних змін, але головною причиною реформ був кризовий фінансовий стан держави⁶.

Селянська реформа 1861 р. стала першим кроком на шляху реформування законодавства Російської імперії, але вона була недосконалою. Звільнення селян від кріпацтва не вирішило всіх нагальних проблем, а спричинило загострення соціальних відносин. Так, існування станових судів та застаріла процедура судочинства не давали змоги визнати селян повноцінними членами суспільства. Тому для ефективного реформування суспільних відносин потрібно було реформувати судову систему.

Офіційно судову реформу було розпочато графом Д.М. Блудовим, але фактичним керівником виступив С.І. Зарудний, про якого відомий юрист-публіцист Г. Джаншієв писав: «Його вплив і роль... борця за фундаментальні основи судового перетворення були надзвичайні й безприкладні. З самого початку розробки проекту даного процесу С.І. Зарудний постійно та плідно працював над розвитком даного процесу»⁷.

Праці С.І. Зарудного стали фундаментальною основою нової судової системи, що відповідала статусу демократичної та справедливої. Зокрема, він писав: «Правильний закон ніколи не зробить зла, можливо, з деяких обставин і, навіть, за свою властивістю закону нового він не буде деякий час виконуватися згідно з точністю його змісту, однак найбільш ймовірно, що він водночас пустить глибоке коріння і стане могутньою опорою спокою і благоіснування народу»⁸.

Серед численних прогресивних ідей, що стали основою нової судової системи, головне місце посідав інститут суду присяжних. Велика кількість державних посадовців, учених та практикуючих юристів були невпевнені у своєчасності та доцільноті запровадження у судову систему даного інституту. А.Ф. Коні зазначав, що «неупереджена історія нашого суду присяжних засвідчує, в яких тяжких, неприятливих умовах він у нас був запроваджений»⁹.

Запровадження суду присяжних потребувало аргументації щодо ефективності даного інституту. Адже проти нього виступали як реакціонери, так і ліберали. Сумніву даний інститут був підданий також урядовцями та дослідниками кримінально-процесуальної теоретичної бази¹⁰.

С.І. Зарудний спромігся обґрунтувати доцільність створення суду присяжних у Росії з різних точок зору, в тому числі з теоретичних позицій, навівши паралельно, з традиційними положеннями буржуазної теорії судової системи аргументи, що відповідали специфіці тогочасної дійсності. Все це привело до запровадження даного інституту в судову систему. 17 квітня 1866 р. було засновано перший суд присяжних у Санкт-Петербурзі, й поступово суди присяжних були створені в багатьох інших містах Росії.

Якщо ж говорити про судову реформу на території України, то необхідно відзначити, що історія становлення та розвитку суду присяжних в Україні, запровадженого на основі статутів 1864 р., досліджена ще недостатньо¹¹. На думку П.Ф. Щербіни, ситуація була досить неоднозначною. Так, на Лівобережній Україні, у Харківській губернії, на підставі судових статутів від 20 листопада 1864 р., проведення реформи у часі співпало з проведенням судової реформи в центральній частині Росії, де спочатку мала місце судова реформа, а згодом контрреформа. Що ж до Правобережної України, то тут характерною ознакою судової реформи та контрреформи була їх одночасність¹².

Запровадження судової реформи в іншій частині південно-західного регіону було ускладнено і тим, що в першій половині XIX ст. на Україні поширювали свою дію досить застарілі норми Литовського статуту, Магдебурзького права, сеймових конституцій. Тому в 1867 р. вперше суд присяжних запроваджено у практику Харківського, Сумського та Ізюмського судів, і найпізніше це сталося 1880 р. на території Правобережної України – у Київському, Кам'янець-Подільському, Уманському, Луцькому та Житомирському судах¹³.

Можна стверджувати, що від часу запровадження суду присяжних в Україні у далекому 1864 р. кількість критичних точок зору не зменшилася, водночас число прихильників у суспільстві значно збільшилося¹⁴.

Згодом присяжні були позбавлені права розгляду певних категорій справ, оскільки присяжних засідателів звинувачували в неповазі до закону та вразливості. Саме їх вразливість, на думку опозиціонерів даного інституту, впливала на вирішення однотипних справ по-різному. Першим обмеженням суду присяжних було те, що суд присяжних не мав повноважень щодо розгляду справ про державні злочини. Наступним кроком став Закон від 12 листопада 1866 р., згідно з яким з компетенції суду присяжних було вилучено розгляд справ, що стосувалися преси. 9 травня 1878 р. прийнято Закон, що тимчасово забороняв розгляд справ щодо злочинів проти порядку управління. У 1885 р. лідер консерваторів К.П. Побєдоносцев взагалі запропонував царю ліквідувати суд присяжних з метою відновлення поваги та дійсного значення суду в Росії¹⁵. Суд присяжних не було ліквідовано, але все ж таки 7 липня 1889 р. було прийнято Закон, що обмежив повноваження суду присяжних щодо розгляду справ про службові злочини посадових осіб¹⁶.

Слід відзначити, що, незважаючи на численні критичні точки зору, інститут суду присяжних продовжував існувати. На початку 1895 р. відбулася нарада, де були присутні представники судових округів –прокурори та старші головуючі, з найважливіших питань судоустрою і судочинства, у тому числі з питань діяль-

ності суду присяжних. На основі дослідження статистичних даних щодо практичної реалізації судовими органами своїх повноважень було зроблено висновок про те, суд присяжних є найкращою організаційною формою суду, до якої з повагою ставляться представники всіх верств населення, крім, звичайно, негативно налаштованих, а певні вади суду присяжних пов'язані насамперед з облаштованістю слідчої частини та застарілістю кримінального Уложення¹⁷.

Проаналізувавши наукові праці, в яких досліджується історія становлення та розвитку інституту суду присяжних, можна дійти висновку, що всі спроби викорінити суд присяжних із судової системи протягом усього періоду активних дій опозиціонерів даного інституту зазнали поразки. Лише Декретом про суд № 1, прийнятим Раднаркомом від 22 листопада 1917 р., було скасовано інститут суду присяжних разом іншими судовими органами засідателів.

Нині в Україні правовий статус суду присяжних визначається Законом України «Про судоустрій» від 7 лютого 2002 р. Він закріплює вимоги, що висуваються до народних засідателів і присяжних, гарантії їх незалежності та недоторканності. Проте Закон врегулював лише деякі процедурні питання участі громадян у відправленні правосуддя: вимоги до присяжних та народних засідателів та окремі питання їх правового статусу, визначено процедуру формування списків. Даний Закон містить більшість відсилочних норм до процесуального законодавства, яке на сьогодні характеризується великою прогалиною у праві, що регулює дане питання.

На мою думку, перш ніж вести мову про питання, чи потрібно запроваджувати суд присяжних в Україні, крім розгляду історії та становлення даного інституту, також необхідно звернутися до досвіду зарубіжних країн. Науковці Російської Федерації розглядають суд присяжних як суд, в якому бере участь велика кількість народних представників, вони формують судову колегію, яка уповноважена окремо від професійного судді вирішувати питання доведеності чи недоведеності обвинувачення. Конституція РФ (пункт 5 статті 32) встановлює право громадян брати участь у здійсненні правосуддя. Даний принцип можна вважати фундаментальною основою демократичного інституту, метою якого є створення незалежного та справедливого суду. Таким чином, з одного боку, держава має змогу залучати громадян до виконання державних функцій, а з іншого – реалізується контроль громадського суспільства за судовою гілкою влади.

Суд присяжних є невід'ємною частиною сучасної російської судової системи та, безперечно, чітко вираженим суспільним елементом. Саме завдяки даному інституту громадяни мають змогу здійснювати своє право на участь у відправленні правосуддя. Експериментально суд присяжних був відроджений 1993 р. у певних регіонах і відразу знайшов як прихильників, так противників.

М. Селезньов, який обіймав посаду прокурора, зазначав, що суд присяжних являє собою антидемократичний фактор у лоні демократії, оскільки характеризується некомпетентністю, ірраціональністю та схильністю до миттєвих симпатій та антипатій. Необхідно також відзначити, що в Росії були випадки, коли опозиціонери суду присяжних виступали представниками «громадської думки». Так, у Рязанській області суд присяжних було запроваджено в 1994 р., згодом, головою обласної ради в 1999 р. було направлено до адміністрації Президента РФ лист з проханням ліквідувати в області суд присяжних як такий, що через виправдувальні вироки призвів до негативного резонансу серед населення області. У 2005 р. з метою отримання інформації щодо реального ставлення громадян до

інституту суду присяжних, у тому числі до виконання обов'язку присяжного Рязанським філіалом Академії управління Російської ради ОВД і ВВ було опитано 457 мешканців Рязанської області. Такі опитування були також проведені у Нижньому Новгороді та Ростові-на-Дону¹⁸. Дані одного дослідження доводять, що сучасне суспільство сприйняло ідею суду присяжних: понад 70 % опитаних позитивно висловилися щодо цієї форми відправлення правосуддя. Хоча й однозначного погляду щодо даного інституту немає, оскільки для Російської судової системи він є відносно новим та досить незвичним для населення.

Дослідження показали, що суд присяжних мешканці Рязанської області ототожнюють з народним судом, а повноваження присяжних – з повноваженнями народних засідателів. У Росії дуже низький рівень обізнаності населення щодо безпосередньої діяльності суду присяжних, оскільки основним джерелом інформації в цілому є зарубіжні кінофільми та російські друковані засоби масової інформації. Досить невисокою популярністю серед населення користується юридична література та правові телепередачі. Крім того, було доведено, що в цілому суспільство сприйняло суд присяжних як незалежний та об'єктивний інститут, але пропозицію щодо клопотання про розгляд справи конкретного громадянина судом присяжним сприймало негативно, особливо це стосувалося виконання обов'язків присяжного.

Отже, підтримуючи ідею суду присяжних, пересічні громадяни в більшості випадків не мають великого бажання особисто сприяти його становленню, оскільки у них відсутнє усвідомлення ролі присяжного у виконанні громадянського обов'язку.

За результатами проведеного дослідження даної проблеми можна зробити наступні висновки. Створення суду присяжних в Україні матиме певні негативні риси. По-перше, це буде значним навантаженням для державного бюджету України, оскільки на даний момент фінансування судової системи «переживає» скрутні часи. По-друге, неможливо гарантувати зменшення заангажованості та корупції судових органів. При вирішенні справ, що передбачають довічне позбавлення волі, не виключена можливість тиску на присяжних (у тому числі фізичного).

При запровадженні інституту суду присяжних в Україні в сучасних умовах потрібно врахувати багато чинників. По-перше, вдосконалення системи фінансування судової системи та створення такої матеріальної бази, що дасть можливість створити дійсно незалежну судову систему та викорінити корупцію з найголовнішого органу, який забезпечує захист прав та свобод людини та громадянина, здійснює захист законних інтересів юридичних осіб, суспільства. По-друге, створення правових умов для створення суду присяжних в Україні. По-третє, запровадження даного інституту в національну судову систему можливе лише за умов існування в державі політичної та соціальної рівноваги, а також громадського сприйняття даного інституту.

1. Поповченко Т. Суд присяжних: яка модель є доцільною для України // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – №6. – С.102-104. **2.** Маляренко В.Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія, практика. – К., 2004. – С. 484–485. **3.** Текст Русской правды на основании четырех списков разных редакций / Под ред. Н. Калачева. – СПб, 1889. – С. 2, 9, 14–15. **4.** Статут Вялікага Княства Літоускага 1588: Тэксты. Да-веднык.Камэнтары. – Мінск, 1989. –С. 448. **5.** Леонович Ф.И. Русская Правда и

Литовский Статут, в видах настоятельной необходимости включить литовское законодательство в круг истории русского права // Университетские известия. – № 3. – К., 1865. – С. 18; Падох Я. Суди і судовий процес старої України. – Нью-Йорк, 1990. – С. 12–13; Лашенко Р. Лекції по історії українського права. – К., 1998. – С. 136–137. **6.** Коротких М.Г. Сомодержавие и судебная реформа 1864 года в России. – Воронеж, 1989. – С. 19. **7.** Джаншиев Г.А. Основа судебной реформы. – М., 1891. – С. 91. **8.** Кони А.Ф. Отцы и дети судебной реформы (к 50-ти летию Судебных уставов). – М., 1914. – С. 78. **9.** Там само. – С. 84. **10.** Коротких М.Г. Цит. работа. – С. 104. **11.** Щербина П.Ф. Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине. – Львов, 1974. – С. 13. **12.** Там же. – С. 4. **13.** Бобришев-Пушкин А.М. Эмпирические законы деятельности русского суда присяжных (с атласом). – М., 1869. – С. 48. **14.** Суд присяжных в России: Громкие уголовные процессы 1864–1917 гг. / Сост. С.М.Казанцев. – Л., 1991. – С. 28. **15.** Казанцев С.М. Суд присяжных в России. Громкие уголовные процессы 1864–1917 гг. – Л., 1991. – С. 17. **16.** Бобришев-Пушкин А.М. Цит. работа. – С. 50. **17.** Гессен И.В. Судебная реформа. – СПб., 1907.– С. 21. **18.** Попова А.Д. Суд присяжных в зеркале общественного мнения // Социологические исследования. – 2007. – № 3.– С. 97–103.